

Een apologie van de islam

door Henk Hillenaar

De in de Verenigde Staten met juichende recensies ontvangen introductie tot de islam *Geen god dan God* van Reza Aslan, een van de zeer vele publicaties op dit terrein na de aanslagen van 11 september 2001, verdient ook in haar - goede - Nederlandse vertaling de kwalificaties die zij in Amerika kreeg: 'levendig, toegankelijk, enthousiasmerend en provocerend'. De auteur, een jonge Amerikaanse hoogleraar Islamitische Studies, is als klein kind met zijn ouders uit Teheran gevlucht voor het bewind van Khomeini. In zijn nieuwe vaderland is hij de islam trouw gebleven maar, zoals te verwachten viel, als hervormer. De innerlijke vrijheid waaruit dit boek geschreven is, zal bij menige lezer van andere literatuur en van krantenbijlagen over de islam, als een weldaad overkomen.

Aslan gaat weinig problemen uit de weg, noemt de dingen bij hun naam. Hij doet dat met een groot relativiseringsvermogen tegenover zijn eigen 'schitterend maar slecht begrepen geloof' en een even groot respect voor andere godsdiensten. Bovendien beschikt hij over een stijl die verheldert en inspireert. Welke vragen er verder ook overblijven - waarover hieronder meer - het 'pleidooi voor hervormingen' dat zijn boek in de eerste plaats wil zijn, komt bijna steeds overtuigend over. 'Kan het? Nee, het moet!' schrijft aan het einde van zijn verhaal. De oplossingen die hij voorstaat - verdraagzaamheid, secularisatie, pluralisme - zijn niet nieuw, maar hij presenteert deze met zoveel overtuigingskracht, eruditie en verve dat hij menig lezer nieuwe ogen zal geven en nieuwe sympathie voor een geloof dat in het Westen nog altijd niet hoog genoeg aangeschreven staat. Boeken als dit kunnen helpen hierin verandering te brengen. *Corruptio optimi pessima* leerde ik in mijn jeugd : 'de ontaarding van wat het beste is, leidt tot het slechtste'. Dat is vaak waar geweest voor de christelijke godsdienst. Momenteel lijkt dat in de eerste plaats te gelden voor de islam. Aslan is zich dat bewust, vandaar deze apologie van het geloof van zijn voorvaders.

De ene God van Abraham

Hij vertelt het verhaal van de islam in chronologische volgorde: van de Arabische voorgeschiedenis - 'de tijd der onwetendheid' - naar de dagen van Mohammed, en daarna van diens opvolgers - de eeuwen van groei, institutionalisering, oorlogen, splitsingen en ook mystiek - tot de islam in onze tijd van kolonialisme, dekolonisering en nu van terrorisme. Het originele van Aslans werkmethode is dat hij in ieder hoofdstuk van zijn boek de geschiedenis van toen in dialoog laat treden met een omstreden aspect van de geloofsbeleving nu, zoals de rol van de vrouw, de heilige oorlog, het islamitisch recht en, meer in het algemeen, de wijze waarop hervormingen binnen de islam tot stand kunnen komen.

Over de sluier (hijab) van de moslima bijvoorbeeld - oorspronkelijk een statussymbool - brengen Aslans historische bronnen verrassende zaken naar boven. De koran spreekt daar slechts één maal over, in het befaamde 'vers van de sluier' dat aldus luidt: 'Als gij zijn vrouwen om iets vraagt, vraagt het dan vanachter een gordijn' (soera 33 vers 53). Deze uitspraak, vertelt Aslan, was destijds alleen gericht tot de vrouwen van Mohammed zelf, omdat deze op het terrein van de moskee leefden. Zij werden daar voortdurend geconfronteerd met bezoekers en hadden daarom een 'gordijn' nodig, een bescherming tegen onbescheiden blikken. Hier heeft een kleine aanleiding grote gevolgen gehad, die waarschijnlijk door een commentaar als dit niet zomaar ongedaan te maken zijn. Het historisch grondidee waar de schrijver aan vasthoudt is dat er met Mohammed, met diens leven, ideeën en idealen niets mis was, integendeel, dat hij 'een

buitengewoon geslaagd profeet' was. Eigenlijk wilde Mohammed geen nieuw geloof verkondigen, aldus Aslan, maar aan de Arabische volkeren de Ene God van joden en christenen brengen. Mohammed en Jezus zijn beiden profeten van de God van Abraham, beiden komen ze in de eerste plaats op voor de maatschappelijk zwakken en prediken geen geloofswaarheid maar gerechtigheid. In feite geeft de koran, aldus Aslan, uiting aan de gedachte dat thora, evangelies en koran zijn afgeleid van één verborgen hemels boek, de 'Moeder der Boeken', en moeten ze als één samenhangend verhaal gelezen worden.

Die zo vurig beleden eenheid van zijn God was voor Mohammed in de eerste plaats de weg waarlangs de in stammen verdeelde beschaving van zijn dagen, ieder met eigen goden en eigen wetten, langzaam kon toegroeien naar een universeler ethiek. Hij wilde weg uit 'de onwetendheid' van het polytheïsme, weg van al de goden die in de Kaba, het heiligdom van het machtige maar achterlijke Mekka, vereerd werden, terug naar de ene God van Abraham. De christenen van zijn dagen moeten hem diep teleurgesteld hebben omdat ook zij in de loop der eeuwen dat geloof ontrouw waren geworden door over een drie-ene God te gaan speculeren, en daarbij ook Jezus tot God te verheffen, geloofsartikelen waarover de onderling sterk verdeelde christenen elkaar voortdurend in de haren zaten en waar de koran meer dan eens op reageert. Voor Mohammed is God één en de enige: met dat geloof staat of valt de islam: Geen god dan God noemt Aslan zijn boek dan ook.

Eeuwen van institutionalisering

De ellende waarmee de hedendaagse islam te kampen heeft, stamt uit de eeuwen van institutionalisering na de dood van de profeet. De beheerders van Mohammeds geestelijke erfgoed, de oelama's, de schriftgeleerde mannen die de koran verklaren en de wet of sharia vaststellen, zijn in de ogen van Aslan van oudsher de grote ramp van de islam. Deze kleine groep 'starre en vaak hoogst traditionalistische mannen beschouwen zichzelf als de onwrikbare zuilen waarop de religieuze, sociale en politieke grondvesten van hun religie rusten'. Bij hen putten de imams ook vandaag nog de wijsheid voor hun moskeeën en de leraren van moslimscholen het materiaal voor hun onderwijs.

Over de problemen rond fundamentalisme en hervormingen, tolerantie en terrorisme neemt de schrijver duidelijke standpunten in. Voor zover dat nog nodig is, herinnert hij er aan dat kolonialisme en postkolonialisme de huidige situatie voor een belangrijk deel verklaren. Vanuit zijn Angelsaksische cultuur denkt hij daarbij vooral aan de Britten die zich, zoals Cecil Rhodes destijds verklaarde, 'het beste ras op aarde' vonden. Het was onder hun inspraak ook dat Saoedie-Arabië kon ontstaan, met Mekka als centrum, waarvan het religieus model nog altijd voor de gehele moslimwereld toonaangevend is. Het zwaartepunt van Aslans betoog ligt echter niet daar. 'Wat zich in de moslimwereld afspeelt,' schrijft hij, 'is een intern conflict tussen moslims, geen externe strijd tussen de islam en het Westen. Het Westen is slechts toeschouwer, een onoplettend maar medeplichtig slachtoffer van een rivaliteit die in de islam bestaat over de vraag wie het volgende hoofdstuk in de islamitische geschiedenis mag schrijven.'

Zullen dat de traditionalisten zijn - de moslimgeleerden en een aantal reactionaire politici die 'de ware vijanden van de islam zijn geworden' - of, zoals hij vurig hoopt en in zijn idealisme ook wel verwacht, de hervormers?

De 'beschavingsmissie' uit het Westen leert ons, ook momenteel weer in Irak, dat democratie, wil ze levensvatbaar en duurzaam zijn, niet kan worden ingevoerd. Die hervorming, aldus de auteur, moet van binnenuit worden gecreëerd, dat wil zeggen 'op vertrouwde ideologische denkbeelden stoelen, en worden gepresenteerd in een taal die de plaatselijke bevolking kan begrijpen en die haar aanspreekt'. Reza behoort tot de optimisten die geloven dat een goede omgang met de oude

islamitische idealen een nieuw democratisch tijdperk voor deze godsdienst kan doen ontstaan. Achter de sjoera, de traditionele raadpleging van de stam, ziet hij de parlementaire democratie opdoemen, achter de idja of consensus de soevereiniteit van het volk, en achter de baia, de eed van trouw aan de stam, het moderne stemrecht. De islamitische wet, de sharia, omvat, aldus de schrijver, ondanks alle onheil dat erdoor gesticht is, in de eerste plaats hoog ontwikkelde ideeën over een rechtvaardige handel, een rechtvaardig erfrecht en een rechtvaardige oorlog. Als de seculariserende tendens meer kansen krijgt - en dat proces is volgens hem juist in deze rampzalige jaren steeds meer voelbaar -, betekent dit dat tolerantie en pluralisme aan het winnen zijn van agressie en terrorisme. Aslan gelooft dat de scheiding van staat en godsdienst, die de westerse landen al zo lang kennen, ook zal doorzetten in landen waar dit nu nog ondenkbaar is. Democratische vernieuwingen, zo constateert hij, hebben hun oorsprong 'aan de rand' van de islamitische wereld, dat wil zeggen enerzijds binnen de moslimgemeenschappen in het Westen, waar de confrontatie met een moderner levensstijl onontkoombaar is, en anderzijds in grote moslimcentra als Caïro of Teheran, met progressieve intellectuelen, vrijheidlievende minderheden en hun media, waar diezelfde confrontatie nu eens vreedzaam, dan weer met kleine of grote 'revoluties', tot deze ontwikkelingen leidt.

De interpretatie van de koran

Een fundamenteel maar vaak verhuuld probleem achter dit alles blijft de koran zelf, of beter: de interpretatie van de koran, waartoe veel van de huidige moeilijkheden binnen de islam kunnen worden teruggebracht. Reza Aslan zingt de lof van de koran als literaire tekst en als ritueel voor de viering van de gemeenschap, maar op de momenteel misschien wel meest heikele vraag binnen de islam, in hoeverre het heilig boek kritisch en zondig selectief gelezen kan worden, gaat hij niet expliciet in. Het is wel duidelijk wat hij hierover zo ongeveer denkt, maar misschien is hij toch bang lezers uit eigen milieu af te schrikken.

Ondertussen zijn steeds meer moslims de koran inderdaad gaan zien als een historisch en voor interpretatie vatbaar heilig boek. Bovendien, wanneer het echt nodig was, werd er ook in het verleden, zelfs door traditionalisten, meer geïnterpreteerd dan men wilde toegeven: over slavernij, bijvoorbeeld, die ook in de koran een plaats heeft, of over het bekende rente-probleem in de handel, waar Mohammeds God veel strenger was dan de God van de oelama's in Saoedie-Arabië. Toch blijkt deze vrijheid tot interpretatie van de koran en andere getuigenissen (hadieths) telkens weer het grote struikelblok voor degenen die openheid en ontwikkeling binnen de islam nastreven. De koran is immers voor moslims onaantastbaarder dan de bijbel dat is voor christenen. In feite vertegenwoordigt dit direct door God geopenbaarde woord van waarheid voor een moslim ongeveer hetzelfde als de figuur van Jezus voor een christen. De koran heeft immers, net als Jezus, direct deel aan Gods wezen. Voor menig moslim moet het even gevaarlijk lijken om na te denken over oorsprong en natuur van de koran als voor een christen over de oorsprong en de natuur van Jezus - zijn geboorte, verrijzenis en relatie tot de 'Drie-eenheid'. Op die wijze wordt idjtihad, ofwel rationeel commentaar en kritiek op de koran, een moeilijke zaak. Bovendien nodigen de zeer didactische teksten van de koran minder gemakkelijk uit tot interpretatie dan bijbelteksten, die voor een belangrijk deel uit verhalen en gedichten bestaan. Dat is een van de redenen waarom lezers die niet vertrouwd zijn met het Arabisch, de vertaalde koran vaak als een teleurstelling ervaren. Hoe te komen tot een meer aanvaardbare interpretatie van al die koranlessen waarin de tegenstelling tussen goed en kwaad, 'gelovig' en 'ongelovig', 'paradijs' en 'vuur' steeds opnieuw en

meestal zeer helder centraal staat? De historische context verklaart veel, maar niet altijd genoeg. Selectief lezen vraagt om criteria die moeilijk te bepalen zijn. Wat te doen, bijvoorbeeld, met de belofte van een hiernamaals die bijna obsessief in de koran terugkeert en waaruit de terroristen van onze dagen op zulk een bedrieglijke en perverse wijze geestelijke kracht lijken te putten? De bijbel, zeker de joodse bijbel, is zeer discreet over een hiernamaals, dat overigens ook in de christelijke geloofsbeleving voor menigeen allesbepalend is geweest, en nog is. Op dit punt kunnen zowel de islam als het christendom veel leren van de joden, voor wie God en godsdienst zinvol kunnen zijn zonder een hiernamaals. De interpretatie van de heilige boeken van de verschillende godsdiensten - letterlijk, symbolisch, historisch - zal naast politieke en culturele toenadering een beslissende factor blijven voor het kweken van onderlinge kennis en tolerantie. Het is jammer dat Reza Aslan bij deze problematiek niet nadrukkelijker stil staat.

Extremen

Een aantal moslims gelooft ondertussen niet meer in deze mogelijkheid tot interpretatie en ontwikkeling. Dat lezen we, bijvoorbeeld, in een recente publicatie van een groep moskee-verlaters: *Leaving Islam: Apostates speak out*, uitgegeven door de bekende criticus van de islam, Ibn Warraq. Daarnaast zijn er de volhouders zoals de op dit moment wellicht meest bekende en omstreden moslima in de Verenigde Staten, Irshad Menji. Met haar *The trouble with the Islam*, en haar eigen website, verkondigt deze een 'post-Verlichtings moderniteit', waarin het probleem van de interpretatie van de koran centraal staat. Tussen deze beide extremen verschijnen er momenteel overal ter wereld boeken over de hervorming van de islam, waarin herinterpretatie van de koran en de hadiths ter sprake komt. Reza Aslans boek lijkt op dit laatste punt te voorzichtig te blijven. Dat neemt niet weg dat *Geen god dan God*, studie en getuigenis van een moderne, erudiete en geïnspireerde moslim, een boek is dat de hoogste aanbeveling verdient.

Reza Aslan, 'Geen god dan God. Oorsprong, ontwikkeling en toekomst van de islam', De Bezige Bij, Amsterdam 2005

Henk Hillenaar is emeritus hoogleraar Franse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit van Groningen

uit: Roodkoper, 10e jaargang, nummer 3, augustus 2005